

Педагогічна міфологія в українському освітньому просторі

Сергій РИК,

кандидат філософських наук, доцент, проректор з наукової роботи

Сучасні дослідження міфології становлять широку систему діаметрально протилежних поглядів на її походження, природу, сутність, зміст, значення в культурі. Тому можна впевнено стверджувати, що загальновизнаної концепції міфології у гуманітарній науці немає. Нескладно констатувати два напрями розвитку критичної думки з цього питання. Представники першого вважають міфи своєрідними «дитячими» творіннями первісної людської фантазії, не дисциплінованої логікою пізнавальної уяви. Прихильники другого, навпаки, вбачають у міфах форму натхненного людського пізнання, не формалізованого аналітичним мисленням образного відображення навколишнього світу і всього космосу. Між цими двома крайніми позиціями лежить цілий спектр поглядів, які, практично, відбивають лише їхні окремі аспекти. Однак для більшості з них характерна повага до «дитячої» мудрості пращурів, які глибоко проникли в сутність складних явищ на інтуїтивно-узагальнювальному рівні. І чим більше наука відкриває таємниць буття, тим більше ми знаходимо паралелей у «відкриттях» давніх мислителів і сучасних досягненнях наукового пізнання, тим частіше у наївних догадках наштовхуємося на геніальні думки. Ці паралелі переконують нас у тому, що там, де пульсує творча думка, де народжуються нові форми реального життя і відбувається становлення культурної сутності, там завжди наявна міфологія. І такою сферою, в якій міфологічні паралелі зберегли своє живе значення і самотутній вплив, є, без сумніву, педагогічна діяльність.

Філософсько-педагогічний дискурс свідчить, що в педагогічній практиці без міфологічного впливу ще ніколи і нічого не відбувалося. Міфологічні сюжети про богів і титанів були першими педагогічно-виховними, дидактичними засобами, за допомогою яких молоде покоління переймало традиції та досвід предків. Починаючи з IV ст., знання міфології вважалося головною ознакою освіченості. Зрозуміло, що тодішня віра у просвітницьку роль міфології суттєво відрізнялася від сучасного академічного знання міфології. Педагогічна свідомість, здатна до образного сприйняття дійсності, забезпечує аналіз контексту поточної ситуації та розуміння цієї різниці без будь-якого доведення. Ось чому в живій історії темна сторона може сприяти яскравості світла, а ірраціональна інтенція – піднесенню необмеженої сили творчості. Іншими словами, деякий міфологічний образ, алегорія, а то й забобон можуть не вкладатися в межі глузду і чудово служити прозорою формою для глибокого раціонального змісту. Педагогічний аспект був завжди генетично наявний у будь-якій міфологічній формі і, навпаки, будь-яка педагогічна система завжди містила міфологічну тематику.

У суспільно-гуманітарній науці досі немає єдиного універсального визначення міфу. Це зумовлено як складністю й неоднозначністю самого об'єкта, його надзвичайно різноманітною феноменологією, так і станом суспільно-культурологічної думки загалом. Тому ця проблема перебуває в дискусійному полі політичних, літературних, фольклорних, релігійних, філософських, педагогічних та інших парадигм. Закономірно, що спектр поглядів на неї дуже широкий: від тверджень про те, що міф властивий лише архаїчній культурі первісних народів і не має нічого спільного із сучасністю, до переконання в тому, що сьогодні маси людей перебувають під впливом різноманітних міфів і керуються ними в межах новітніх традицій. Соціально-педагогічний досвід показує, що міф і в наш час продовжує зберігати свою актуальність у культурі, специфічно виявляти себе у всіх формах суспільної свідомості, допомагати або заважати людині знайти істинні цінності й зайняти щире життєву позицію. Особливо

яскраво це помітно у сфері педагогіки. Тому визначення місця та ролі міфології в сучасному педагогічному процесі викликає професійний інтерес у багатьох дослідників і має не лише академічне, а й практичне значення.

У найбільш відомих сучасних дослідженнях міфології (Р.Барта, Е.Кассіра, Дж.Кемпбелла, С.Кріппнера, М.Ліфшица, О.Лосева, Є.Мелетинського, К.Хюбнера та ін.) міф розглядається в широкому культурологічному сенсі як існуючий у свідомості кожної людини образ світу, що охоплює уявлення людини про себе як його частину, ставлення до себе самої, свого призначення і поклоніння, до інших людей, довілля, історичного часу. На тлі всебічного культурно-історичного аналізу М.Еліаде [8] В.Щукін [7] та інші дослідники відкрили функціональну єдність освіти, педагогіки і міфу, підкреслили значення міфологічних уявлень на початкових етапах освітньо-педагогічного процесу. До розроблення понять «педагогічна міфологія», «педагогічний міф» долучилися В.Андреев, А.Гладкий, І.Логвинов, С.Поляков та інші російські вчені. Їхні праці пов'язані з аналізом конкретних педагогічних міфів та їх впливу на педагогічну діяльність. Педагогічна міфологія в публікаціях цих авторів трактується як сукупність неадекватних уявлень, поширених серед педагогічних працівників, які заважають їм ефективно виконувати свої професійні обов'язки. Однак вони підійшли до вивчення цього феномену досить однобічно і залишили поза увагою характеристики педагогічної міфології як системи теоретичного знання та комплекс причин виникнення педагогічних міфологем у контексті культурно-історичної діяльності. Системний аналіз педагогічної міфології було продовжено в працях Ю.Тюнникова і М.Мазниченко [6]. Вони детально розглянули витоки і специфіку педагогічної міфотворчості, взаємозв'язок педагогічних і соціальних міфологем, особливості їх трансформації в різні історичні періоди, позитивні й негативні аспекти педагогічних міфоутворень, показали подібність між ними та забобонами, стереотипами, настановами і їх відмінність, запропонували антиміфологемні технології для подолання суперечностей, які можуть виникати в процесі співіснування наукового і міфологічного мислення. У вітчизняній філософії освіти В.Андрущенко охарактеризував найбільш поширені міфологічні сюжети в освітньо-педагогічній сфері й розкрив необхідність та умови деміфологізації освітньої галузі в Україні [1]. К.Корсак наголосив на небезпеці міфів для стратегічного планування освіти і науки в XXI ст. [2].

Педагогічна практика свідчить, що чим ширшим стає інформаційний простір, чим адекватніше українська освіта і наука адаптуються до європейських стандартів, чим більше з'являється надій і сподівань на позитивний результат від участі в Болонському процесі, тим більше педагогічна свідомість потрапляє в полон міфологічних суджень та міфічної інформації. Сьогодні міфологічна

проблематика в педагогічній сфері накопичується значно швидше, ніж з'являються наукові праці, в яких здійснюються її об'єктивне оцінювання, фаховий аналіз, філософське узагальнення та надаються пропозиції щодо шляхів і методів вирішення цих питань. Неухильне збільшення кількості педагогічних міфів викликає сумніви у правильності обраних стратегій розвитку освіти України, а також посилює непередбачуваність кінцевих результатів євроінтеграційного процесу. Тому метою цієї статті є спроба виявити джерела міфологічних уявлень у вітчизняному освітньо-педагогічному просторі, показати специфіку поповнення міфологічних уявлень в українській освіті європейськими міфологемами, які потрапляють сюди у зв'язку з розширенням інтеграційних контактів з об'єднаною Європою та поглибленням трансформаційних змін у самій Україні, а також знайти ефективні можливості деміфологізації цих процесів.

З давніх-давен філософи, а потім соціологи й культурологи намагалися розкрити соціально-педагогічну значущість і роль міфу, притаманні йому суспільні властивості та функції. Уже в античності існували протилежні погляди на сутність міфу в представників матеріалістичного та ідеалістичного напрямів у філософії. Давньогрецькі матеріалісти заперечували його пізнавальні можливості і вважали, що справжнє тлумачення природи виникає лише на основі розумового пізнання, а міф вони розцінювали як казку, вигадку і фантазію. Однак це не заважало ідеалістам у той самий час успішно використовувати міфи як художню ілюстрацію свого власного філософствування і сприймати їх як реальні події. Представник німецької класичної філософії, основоположник абсолютного ідеалізму Г.Гегель називав міф «педагогікою людського духу», яка втілювалася не в логос, а в етос – первісний моральний закон усього сущого, мікро- і макрокосмосу. Він надавав людині початкову можливість уживатися у світ, знаходити своє екзистенційне призначення в ньому.

Натомість сучасні дослідники не просто підкреслюють педагогічні аспекти міфологічних уявлень, а пропонують виділити педагогічну міфологію як окрему галузь теоретичного знання. У цьому випадку педагогічна міфологія зможе стати розділом педагогіки, який розглядатиме функціонування педагогічної реальності, побудованої на окремих неадекватних уявленнях – педагогічних міфах. Це теоретичне знання, учення про педагогічні міфи буде розглядати їх у культурно-історичному контексті. Нині педагогічна міфологія як сфера теоретичного знання та розділ педагогіки не виокремлюється. Водночас, як зауважують Ю.Тюнников і М.Мазниченко, її виділення є доцільним, оскільки вона дає змогу ширше аналізувати зміст конкретної діяльності педагогів, краще уявити тенденції розвитку освітньої системи, тобто виконує прогностичну функцію, служить основою для вивчення історії педагогіки і освіти [6, с. 8].

Автори цієї думки детально перерахували завдання, які могла б вирішувати нова дисципліна. Насамперед це виявлення природи, джерел, функціонального поля педагогічних міфологем; визначення типових ситуацій їх зародження і функціонування в педагогічній свідомості, уточнення специфіки взаємозв'язку соціальної й педагогічної міфології, здійснення порівняльного аналізу педагогічної міфології в різні історичні періоди; проведення типологізації педагогічних міфологем, розгляд взаємодії міфологем учасників педагогічного процесу (педагогів, школярів, батьків), визначення способів діагностики і корекції педагогічно-міфологічного світогляду [там само, с. 9].

До самого міфу педагогіка завжди ставилася як до засобу навчання, давнього літературно-епічного джерела інформації про походження світу, людини, її культури, звичаїв, світогляду. Виникнення міфів зумовлене потребою пояснення світу і місця людини в ньому. Це пояснення добувалося з глибин людської душі і психіки, тому не завжди відповідає реальності й мало творчий, алегоричний, символічний зміст. Із самого початку міфи поєднували в собі предметну інформацію і поетичну образність, елементи науки й мистецтва. Міфологічний символізм був первинною формою інтелектуального пошуку й пояснення першопричин Всесвіту і земного буття. Але міфу не судилося стати науковою, категоріально-поняттєвою формою відображення дійсності, оскільки йому бракувало аналітично-синтезуючого погляду на світ. З цього питання О.Лосев зауважував, що «наука не народжується з міфів, але її не можна уявити без них» [5, с. 20]. Такий взаємозв'язок між міфологією й наукою триватиме доти, доки існуватимуть загадковість людських, земних і космічних явищ та прагнення пізнавати їх.

Історія міфології свідчить, що система міфів має просторово-регіональний характер, формується певною відносно замкнутою спільнотою людей, котрі живуть на окремій території. Тому міфи були не лише у греків, а й у інших народів. «Первісне суспільство і перший історичний пласт, відомий тепер на чотирьох континентах, багаті на міфологічні уявлення, які мають багато спільних рис, створених спільністю реальних положень і конкретним епігенезом світової історії» [4, с. 35]. Відомо, що міфологічна традиція склалася в Передній Азії значно раніше, ніж у Стародавній Греції. До нас дійшли міфологічні тексти у вигляді клинописних таблиць, які були виготовлені на межі II тис. до н.е. Багато міфологічних сюжетів, наявних у різних культурах, перегукуються, хоча й мають відмінності, тому міфологія може розглядатися не як специфічне, а як загальнокультурне явище. Різноманіття міфологічних стилів відображає не лише багатовекторність, а й невичерпність загальнокультурного потенціалу міфології, який є передумовою будь-якої творчості, зокрема й педагогічної. Але якщо в міфології цей потенціал розкривається через діяння богів і титанів, то педагогіка ставить у центр людину, яка

потребує здійснення особистісного проекту й самореалізації.

Педагогічна своєрідність міфологічного світогляду полягала в тому, що міфологічний світ вимагав духовного споріднення і світоглядної рівності для всіх членів певної спільноти, незважаючи на їхні вікові відмінності. Але в цьому виявлялася своєрідна міфологічна нерівність, оскільки дитяче сприйняття дійсності завжди відрізнялося від світосприйняття дорослої людини. Інша справа, що свідомість дорослих членів первісного суспільства залишалася в межах міфологічних архетипів, тому багато чим нагадувала дитячу. Ця особливість практично знімала проблему батьків і дітей, яка набула гостроти у пізніших цивілізаціях, де інтелектуально-культурний розрив між різними віковими групами суспільства досяг значного рівня. Міфологічна напутливість трансформувалася в народну педагогіку, яка виховувала в дитини навички, давала елементарне знання суспільного життя та формувала традиційні духовно-моральні орієнтації. Тема дитинства тут розгорталася під знаком добра і зла. Дитина, котра не переступила межі повноліття, була тісно пов'язана із сакральним світом, вважалося, що їй відомі таємниці минулого й майбутнього, оскільки вона не встигла далеко відійти від світу. На цьому переконанні будувалися казки, народні легенди, обряди, де дитина поставала в ролі посередника між суспільством і природою, матеріальним і духовним, коли дитячими устами «глаголила істина».

Міф і казка тривалий час ототожнювалися у свідомості людей з однопорядковими фантастичними текстами. Але за своєю сутністю та функціональним значенням це абсолютно різні феномени. Казка є одним із фольклорних жанрів, епічного оповіддю чарівного, авантюрного чи побутового змісту, котра сповнена вигадки, фантазії і запрограмована на позитивний результат. На відміну від міфу, казка позбавлена фатального кінця, націлена на високі етичні й естетичні цінності, служить прикладом моральності, вказує шлях до добра. Дії казкового героя вільніші й самостійніші, ніж міфологічного, він має можливість особистісного вибору, може приймати нестандартні рішення, відстоювати власну позицію, протистояти силам зла тощо. Казковий текст не несе сакрального значення, тому, крім навчально-дидактичного навантаження, має легкий відтінок розважальності, домислу, імпровізації, експромту тощо. У сюжетній лінії казки, окрім подвигів героя, велике значення мають його особистісні характеристики, соціальний стан, сімейне життя, суспільні взаємини. У казковій композиції протистояння добра і зла часто порівнюється з протистоянням різних верств населення (багатих і бідних, панів і слуг, правителів і підлеглих), тоді як у міфах на майнову нерівність і соціальне розшарування суспільства увага ще не зверталася. Перемога казкового героя над несправедливістю, кривдою завжди завершувалася його переходом на вищий соціальний щабель (простий юнак ставав царевичем), стимулювалася

отриманням матеріальної винагороди (віддавалося півцарства), досягненням щасливої долі (одруження з красунею-принцесою). Отже, змальовуючи предметну сферу людського буття в ідеальних аспектах (чоботи-скориходи, скатертина-самобранка, шапка-невидимка, килим-самоліт тощо) і самих людей у високих проявах їхньої гідності, казка тяжіла до зображення всезагального морального ідеалу, який мав велике педагогічне значення.

Процес створення нових казок продовжується й сьогодні. Більше того, на допомогу літературі прийшли кінематограф, мультимедіація, Інтернет, розширили діапазон казкових контекстів. Психологи стверджують, що казки залишаються важливим інструментом формування особистості малюка. Окрім того, вони корисні не лише для дітей, а й для батьків і педагогів, хоча ця користь має дещо інші акценти, ніж у дитячій психології. Дитина ж, занурюючись у вигадану ситуацію, ніби разом із героєм проходить усі етапи його становлення та розвитку. Цей прийом у психології називається ідентифікацією – індивід переносить на себе чийсь риси характеру, моральні якості, внутрішні переконання. Це дуже важливий виховний момент, до того ж він може мати вплив на людей будь-якого віку, якщо вони досить гнучкі та адаптовані до розуміння і сприйняття вчинків героїв. Але має бути міра в романтизації казкового світу. Казка не може замінити реальність і стати єдиною моделлю розвитку майбутнього.

У культурно-історичному сенсі людське життя – це шлях людини до самої себе. Біологічне народження індивіда – початок цього шляху. Воно зумовлює незавершеність і спрямованість людини до усвідомлення своєї суті. Бінарний характер людського походження визначає суперечливість становища людини у світі. Своїм життєвим шляхом людина поєднує буття та існування, характеристики яких не збігаються. Спрощена уява зводить буття до простої сукупності предметів і процесів, існування взагалі. Однак факт існування – це лише первинність, першообраз буття, натяк на достовірність, з якої випливають усі подальші характеристики дійсності. Існування – це динамічний стан, який фіксує не відсутність буття взагалі, а відсутність якісно визначеного й реалізованого буття, перехідна форма від одного рівня його розвитку до іншого. Це ще не сформоване на першій стадії, потенційне передбуття або вже деградоване на останньому етапі постбуття. Парадоксальне поєднання буття та існування в людині і є вираженням тієї фундаментальної суперечності і водночас єдиного способу, за допомогою яких людина взагалі може бути. Повне злиття людини з буттям підняло б її до вершин Бога, а повне занурення в існування принизило б її до тваринного рівня. Очевидно, що надання переваги будь-якій зі сторін цієї динамічної основи цілком визначається активністю або пасивністю життєвого вибору людини. Отже, людина не повністю самостійно визначає і творить свою реальність, вона лише продовжує своєю присутністю у світі те, що

потребує її присутності. У природі стихійно діють співвідносні тенденції: народження нових форм і відродження вже наявних структур. Ці процеси поширюються й на людину, але в системі людської життєдіяльності набувають дещо іншої якості, адже єдність природи та культури можлива лише в тому випадку, коли в культурі розвиваються тенденції, які закладені в самій природі, однак не можуть бути в ній самостійно реалізовані. Сутність людини визначається не її тілесними параметрами, а внутрішніми духовними потенціями, які набувають свого розвитку і завершення в культурі. «Не тіло, а душа є людиною», – зауважував Григорій Сковорода. Там, де закінчуються еволюційні потенції природного світу, їх продовжують творчі потенції культури. І первісною формою цього продовження став міф.

Тому від самого зародження міф був органічно вкорінений у культуру, суспільне життя соціуму, свідомість особистості. Сучасний міф вибудовує і впорядковує психологічний досвід індивіда, його поведінку, допомагає йому знайти опорні світоглядні точки. У цьому розумінні міф продовжує виконувати роль соціокультурного регулятора і сприймається кожним членом соціуму як своєрідна реальність. Людина узгоджує свою діяльність і відчуття з міфами, які є у сучасній культурі. Незважаючи на те, що ми не завжди можемо пояснити міфологічний вплив на свої вчинки, міфологічна картина довкілля допомагає нам орієнтуватися в зовнішньому і внутрішньому світі, дає можливість структурувати й усвідомлювати набутий соціальний досвід. У цьому контексті об'єктивна сутність міфу розкривається в тому, що він насамперед є продуктом культури, визначається культурою та її змістовими чинниками, а не лише індивідуальними особливостями окремої людини. За своєю сутністю будь-яка культура міфологічна, оскільки генерує соціокультурні матриці різноманітних міфічних смислів, включаючи й педагогічні. Отже, міф може бути особливим фактором формування педагогічної свідомості, культури, настанов і архетипів окремих людей, великих спільнот, а в деяких випадках і всього соціуму.

Один із найбільш відомих культурологів світу М.Еліаде зазначав, що освіта і міф виконують у суспільстві схожі функції. «Зовсім нескладно побачити у всьому, що сучасна людина називає навчанням, освітою і дидактичною культурою, ту функцію, яку в архаїчному суспільстві виконує міф» [8, с.32]. Його думку продовжує В.Щукін, який стверджує, що сучасна школа бере на себе функції, подібні до ролі міфу в первісних суспільствах, адже вона формує в дітей порівняно ясні спрощені погляди на різноманітні аспекти дійсності. Більше того, у дошкільних закладах і початкових класах загальноосвітніх шкіл дієвим навчальним і виховним фактором є казка. Незаперечною є позиція автора, що перш ніж ускладнити свої погляди на життя, людині потрібно мати хоч якісь початкові знання [7]. Навчальний процес має свою логіку, тому пізнавальний шлях

від простого до складного повинен бути діалектично вираженим і спонукати учня до самостійного мислення.

Причини існування міфологічних сюжетів у педагогічному середовищі пов'язані, по-перше, зі специфікою діяльності самої педагогічної спільноти, яка дуже часто оточує свій фах ореолом міфічності (педагогіка – це мистецтво; школа – родина; знання – сила; учитель ніколи не помиляється тощо). По-друге, деякі міфи зароджуються в соціумі, модифікуються, набувають педагогічного значення, посилюють педагогічні смисли і повноцінно функціонують у педагогічному середовищі. Прикладом цього може бути перехід державних, політичних, ідеологічних, релігійних міфологем у повсякденну педагогічну практику (школа – фабрика; учень – сировина; випускник – готова продукція; християнська етика – основа морального виховання та ін.). Для втілення цих міфів у життя може існувати ціла система політичного, релігійного просвітництва, засобів масової агітації, пропаганди та інформації, а інколи й ідеологічного примусу. По-третє, педагогічні міфи можуть успішно народжуватися в надрах самої педагогічної науки. Це пов'язано з використанням метафізичних принципів пізнання, обмеженням застосуванням діалектичної методології, що призводить до розгляду педагогічних ситуацій у статистиці й відриві їх від прямих і безпосередніх детермінуючих факторів. Такі міфи можуть з'являтися внаслідок покладання надмірних надій на позитивні зміни у формуванні особистості виключно засобами педагогічного впливу; недооцінювання в навчальному і пізнавальному процесі таких складних явищ, як інсайт, інтуїція, уява, фантазія; відокремлення розгляду й застосування принципів навчання та виховання; однобічного розуміння педагогічних суперечностей і конфліктів як негативних і непродуктивних явищ. Навіть в інноваціях сучасного педагогічного життя можна побачити елементарне повернення до архаїки. Йдеться про упровадження різноманітних форм тестування у ВНЗ, проведення студентських екзаменаційно-залікових сесій у формі тестового контролю, проходження тестів під час зарахування на навчання, прийому на роботу тощо. За своєю сутністю ці процедури тотожні ребусам, загадкам, головоломкам та іншим інтелектуальним випробуванням, які трапляються в міфах і казках, а самі запитання (тести) були і залишаються своєрідною формою ініціації, тобто умовним ритуалом посвяти учасника випробувального процесу у вищий стан (клас, курс) його професійного становлення чи кар'єрного зростання.

Уже у давньогрецькому міфі про Едіпа було образно сформульовано різницю між знанням, здатним утілюватися в людських долях згідно з ідеалом мудрості й моральності, та знанням, що однобічно зорієнтоване на техніку відгадування «кросвордів», «тестів» зовнішнього світу (загадок Сфінкса). Знання, яке дає змогу Едіпу розгадувати загадки

зовнішнього буття, ліквідує загрозу зовнішніх сил, які в міфі уособлювалися чудовиськом (Сфінксом), але призводить до погибельної сліпоти у внутрішніх питаннях людського, зокрема його власного, буття. Це знання рятує від чудовиська, але не від небезпеки самому перетворитися на чудовисько [3, с. 33–34]. Уже в античній педагогіці зародилася думка, що знання саме по собі не є благом. Засновники філософських шкіл намагалися навчати своїх учнів розуміння, а не простого накопичення знань. Вони вимагали знати необхідний мінімум, а розуміти максимальну кількість речей. За їхнім переконанням, знання мало пасивну сутність, а розуміння – активну. Знання було результатом чистішої роботи і досвіду, а розуміння здобувалося самотужки. Знання давало людині відчуття володаря, а розуміння – творця. Людина, націлена на розуміння, здатна в разі потреби здобувати й застосовувати знання самостійно та звільняти свідомість і пам'ять від нього у випадку досягнення мети. Саме ці навички і вміння потрібні молодим людям в епоху інформаційної революції.

Відомо також, що в середині V ст. до н.е. в умовах розвитку рабовласницької демократії, панування міфологічного світогляду, ускладнення соціально-економічних відносин і системи державної влади з'явилася потреба у реформуванні системи освіти: замість гімнастики і музики на передній план вийшли необхідні в судах і народних зібраннях риторика, логіка, право. Суспільний попит зумовив появу перших платних учителів з цих дисциплін – софістів. Подорожуючи містами, вони за відповідну плату вчили красномовства – мистецтва говорити і переконувати; вчили перемагати в суперечках, диспутах, вигравати позови в судах. Це були активні, меткі та спритні, самовпевнені і часто нахабні, з дещо нігілістичними і цинічними поглядами, але талановиті люди, які сміливо і рішуче поривали зі старими традиціями життя і думки.

Не випадково, що серед своїх сучасників софісти користувалися далеко не найкращою репутацією. Часто в них бачили витончених профанів і дилетантів, людей абсолютно не компетентних в освітній справі, поверхово ознайомих зі своїм предметом, які на аматорському рівні займаються наукою. Стверджувати це були відповідні підстави: софістиці був притаманний сильний утилітарно-прагматичний акцент. Задовго до Н.Макіавеллі вони сповідували гасло «мета виправдовує засоби». Софісти вчили перемагати в дискусії не тільки в ім'я істини, але часто і всупереч їй. Для прикладу, софіст Горгій брався одночасно вихвалити і критикувати будь-яку річ незалежно від її об'єктивних якостей, використовуючи багатозначність словесних виразів, мовних висловлювань, неправильність логічних зв'язків думки тощо.

Софістам був притаманний значний інтерес до конкретно-наукового спеціалізованого знання – математики, історії, знання мов. Це ті дисципліни, які і сьогодні найбільш популярні серед репетиторів. Це знання, які насичують людську свідомість

спеціалізованою інформацією і надають їй життєствердної оптимістичної повноти та впевненості. Софістів не цікавила чиста істина поза її прагматичним сенсом. Людина повинна пізнавати світ заради задоволення своїх потреб, знання завжди має давати користь. Поза елементарною прагматикою істина і знання не викликали зацікавлення. Спеціалізований підхід до істини і знання робив софістів агностиками і повертав у лоно педагогічної міфотворчості. Так і сьогодні спеціалізація освіти, що посилюється у сучасному суспільстві, міфологізує майбутню культуру, що породжує прагнення до синтетичного і цілісного підходу в педагогічній діяльності.

Для процесу навчання і виховання важливо знати, на якому життєвому етапі людина починає потрапляти під вплив міфічних концептів. На думку російських дослідників Ю.Тюнникова та М.Мазниченко, це, ймовірно, відбувається тоді, «коли починається формування системи смислорієнтованих уявлень» [6, с.183], тобто в дошкільному віці. Отже, у системі уявлень дітей дошкільного віку поряд із первинним знанням, казковими образами, трапляються й міфологеми. Формування такого уявлення цілком закономірне і відповідає віковим особливостям дошкільника, адже в цьому віці дитина невіддільна від батьків і сімейні міфологеми, казкові стереотипи спілкування, їх ідеалізація сприяють більш тісному емоційному контакту між дітьми та навколишнім світом.

Однак уже в молодшому шкільному віці, коли з кожним класом змінюється ставлення школяра до сприйняття важливих для нього об'єктів, міфологеми і казкові образи починають заважати розумінню, усвідомленню освоєнню й відтворенню навчального матеріалу, встановленню закономірних зв'язків між об'єктами і явищами. З цього погляду, міфологеми не лише знижують ефективність навчальної діяльності, деформують картину світу і об'єктивність самооцінювання школярів, але й зумовлюють вибір непродуктивних моделей поведінки. Ці висновки мають експериментальне підтвердження [там само, с.183–198].

Міфологічні уявлення в підлітковому віці також пов'язані з типовими віковими особливостями, які виявляються в прагненні до незалежності від дорослих, бажанні бути дорослішим, самостійнішим. У підлітків складається власна субкультура, система норм і правил, більшість із яких не відповідає прийнятим у суспільстві. Підлітковій субкультурі властивий свій набір міфологем, який зумовлюється нормами, правилами, цінностями, настановами, що переважають у певній групі. Тут нормою є використання неформальної лексики, вибіркоче ставлення до ровесників, умисна грубість у спілкуванні, безвідмовність, конформізм тощо. Підлітковий міфологемний набір, його функціональна, змістова й аксіологічна специфіка вказують на те, що процес корегування міфологем у цьому віці має бути спрямований на формування

групових норм, цінностей, настанов, пріоритетів. Паралельно з цим у підлітковому віці активізуються процес самовиховання, бажання змінити себе, набутти нових умінь. Необхідно використовувати мотиви самовдосконалення і спрямовувати їх на розвиток якостей, які б мінімізували вплив міфологем (рефлексії, критичності й діалектики мислення, самосвідомості, самоіронії тощо). Цей період у житті молодшої людини характеризується ще й високою активністю пошуку сенсу і мети життя, пошуку професії, активізацією мотивів саморозвитку. Для корегування багатьох міфологем старшого шкільного віку важливо створити образ конкретної мети, пов'язавши її з конкретними формами активності учнів. У цьому віці окремою метою можуть бути оволодіння певною професією, спортивні й творчі досягнення, зміни в особистому житті, нові захоплення, кар'єра та ін. Допомога в формуванні адекватних життєвих цілей сприяє корекції багатьох міфологем підліткового віку.

Більшість сучасних педагогічних міфів народжується у шкільному і студентському середовищах. Аналіз відповідної літератури і реальної ситуації показує, що студенти педагогічних ВНЗ в цілому критично ставляться до інформації про свою майбутню професійно-педагогічну діяльність, прискіплюють аналізують отримані знання, переосмислюють власний досвід, що певною мірою свідчить про їхню готовність до подолання педагогічних міфів, хоча деякі педагогічні міфологеми залишаються стійкими утвореннями у професійній свідомості майбутніх педагогів. До того ж не всі вони лежать на поверхні. Багато нових міфологем виникає у процесі трансформаційних змін, які відбуваються в освітньо-педагогічній сфері. До актуальних детермінант, котрі продукують педагогічні міфологеми, належать, поперше, формування глобалізаційних освітніх проєктів, розвиток болонської інноватики, різноманітних форм освітнього менеджменту, зростання мобільності людей інтелектуальної праці, можливість отримання подвійного диплома європейського зразка, радикальна зміна соціального статусу сучасного університету і педагога-вченого, проблеми прийому та електронного вступу до вищих закладів освіти, профорієнтаційна та рекламна діяльність ВНЗ, використання новітніх технологій навчання, модернізація незалежного оцінювання знань, розвиток трирівневої системи оцінювання, упровадження тестування за рівнем загальної навчальної компетенції, стратегічне значення статистичних даних про результати зовнішнього оцінювання, дистанційне навчання, сфера освіти дорослих, розширення царини освітніх послуг, проблеми охорони інтелектуальної власності, лібералізація суспільного життя, поява елітних шкіл, різний рівень матеріальної забезпеченості сімей учнів і студентів тощо; по-друге, сучасний рівень комунікації та умови людського співіснування, що призводять до зростання психоемоційної напруженості у стосунках між людьми і в системі спілкування викладача та студента, учителя

й учня, вихователя і вихованця. До них педагогічна свідомість має бути готовою.

Нові міфологеми в педагогічній практиці виявляють себе як потужні регулятиви світоглядних орієнтирів, поведінки, рольових настанов учасників освітнього процесу. У педагогічній діяльності доводиться звертатися як до наукової, так і до міфологічної форм мислення. І щоб не потрапити разом з учнями в полон міфологічних парадигм, педагогу потрібно знати особливості як першого, так і другого способу мислення та вміти добре їх розрізнити. Окрім того, міфи проникли не лише в безпосередню освітньо-педагогічну практику, зміст навчальних дисциплін (особливо гуманітарних), навчально-виховний процес, шкільне й університетське середовища, а й у соціально-економічне і політичне життя країни, масову суспільну свідомість (від учнів і студентів до керівників закладів освіти, державних службовців, депутатів).

Значна частина міфів – завищених оцінок, фантастичних проєктів, безпідставного самозвеличення і самозаспокоєння – дісталась українській освіті у спадок від ідеологізованої свідомості радянської епохи. Першість у цій міфологічній системі, яка відриває педагогічну й наукову громадськість від відчуття реальності й закономірної необхідності, як зазначає В.Андрущенко, належить міфіві про те, що освіта в Україні – одній із найбільш розвинутих республік колишнього СРСР – була коли б чи не найкращою в світі [1]. Другим, не менш живучим (і деструктивним) освітанським міфом вважається переконання, що нібито є міжнародна ідеальна модель освіти, яку потрібно лише належно засвоїти і впровадити в наше освітнє середовище. Наступним є новітній, сформований наприкінці ХХ ст. міф про всесилля комп'ютеризації освіти, її входження в Інтернет-простір і дистанційне навчання. Звільнитися від міфів, які заповнили зміст освіти, не просто. Адже питання про те, чого навчати, найбільше міфологізоване в будь-якій освітній системі. У змісті освіти найпоширеніші міфи природничо-наукового характеру, зокрема міф (заснований на фетишизації науки і техніки) щодо всемогутності науки і науково-технічної революції. Наступну сходинку займає міф про невичерпність вітчизняних надр, запасів сировини, багатий природно-ресурсний потенціал держави, який веде до незворотних екологічних проблем. Не менш важливою проблемою з цього погляду є також намагання втілити в життя в Україні успадковану від західних політологів ідею «відкритого суспільства», котра за своєю сутністю є стратегічно правильною, але передчасною у тактичному вимірі, тому що викличе нову хвилю політичної міфологізації суспільства. Підсумковим і одночасно дуже важливим блоком деміфологізації навчання є оновлення змісту дисциплін соціально-гуманітарного профілю, їх методологічного інструментарію.

Попри те, що сьогодні людство вступило в третє тисячоліття свого цивілізаційного розвитку, сучасний світ так само, як і колись, залишається досить

непередбачуваним, загадковим, переповненим міфологічними сентенціями. Навіть наукові відкриття в багатьох випадках здійснюються ніби за навіюванням, інтуїцією, випадковим збігом обставин, нагадують традиційну міфологічно-сюжетну лінію, яка реалізується завдяки неймовірному переплетенню подій. Якщо давня міфологія розкривала два модуси часу: минуле і теперішнє, то сучасна надає перевагу теперішньому і майбутньому, протиставляючи земну і космічну, буденну і ноосферну реальність, технічно недосконалий і утопічно ідеальний світ або, навпаки, технічно розвинутий сьогодні й духовно виснажений, морально спустошений у близькому чи віддаленому майбутньому. Це стає причиною нових виявів сучасної міфотворчості, які мають місце у всіх сферах людської діяльності.

Зрозуміти й подолати міфологічну ситуацію, яка склалася в сучасному вітчизняному освітньо-педагогічному просторі, враховуючи своєрідність поточного моменту, буде дуже складно. Розпочинати це потрібно з переосмислення загальної концепції освіти відповідно до нових суспільно-історичних реалій, досягнень науки і соціальної практики. Це можна зробити, лише об'єднавши в єдине ціле весь культурний і науковий потенціал нації. Великий внесок у цю справу може зробити сама освіта, адже в ній закладено механізм деміфологізації. Навчально-виховний процес радикально змінює свідомість і самосвідомість його учасників, виводить думку, почуття і волю з лабіринтів ілюзорної свідомості та повертає їх до реального життя.

Незважаючи на критичний резонанс, якого набула проблема міфу в державно-управлінських і політичних колах, на сучасному етапі соціально-економічного розвитку українське суспільство вступило в новий період активної соціальної міфотворчості. Сьогодні новітня міфологія стала одним з основних механізмів впливу на масову свідомість суспільства, важливим компонентом національної ідеології і безпосередньою формою ставлення людини до світу і свого буття. Вона поєднує різні форми людського досвіду в органічну цілісність, не осмислюючи раціонально методологічні й аксіологічні засади цієї цілісності, що дає можливість людині вільно діяти і не піддавати рефлексії акти своєї дії. Міфологічна цілісність базується не на раціональних узагальненнях, а зумовлюється інтенційною сферою людини: волею, бажанням, інтересом, вірою. Отже, посилення ролі міфу в суспільно-історичному житті країни викликано не рівнем свідомості й культури суспільства, а політичним контекстом відносин, що створює ілюзію історичного поступу і ствердження. Ці процеси не могли оминати й педагогіку. Але освіта не повинна відтворювати ілюзію та ірраціональність. Вона має формувати реальний світогляд, вірогідний досвід, суспільний ідеал і врівноважені надії, які дадуть змогу людині впевнено дивитися на світ, діяти з розумінням конкретних перспектив і можливостей, з переконанням у досяжності мети. Адже повністю уникнути міфологізації свого змісту

педагогіка ніколи не зможе, та до цього й не потрібно прагнути, оскільки в кожній міфологемі приховані як негативні, так і позитивні аспекти. Тому педагоги повинні володіти стратегією управління міфологічними процесами в освітній сфері, знати природу і функціональні можливості педагогічної міфології, бачити позитивний і негативний потенціал міфологем, уміти активізувати корисні та нейтралізувати шкідливі наслідки їхньої дії і належно контролювати всі аспекти педагогічного процесу.

Але деміфологізація освітньо-педагогічного простору полягає не лише в звільненні від непродуктивних міфологічних концептів. Насправді ж, необхідно враховувати, що в окремих випадках педагогічні міфологеми не заважають, а, навпаки, ефективно впливають на освітній діалог і навчально-виховний процес. Без міфологічної складової неможливі жодні внутрішній розвиток і самооцінювання. Зміст освітньо-педагогічної діяльності дуже міфологізований, починаючи з цілепокладання (соціально-педагогічні ідеали, цілі, завдання, плани, гіпотези, прогнози) і закінчуючи оцінюванням вибору дійових засобів, методів, теорій, технологій, рольових позицій, алгоритмів професійних дій та досягнутих результатів. Тому педагогічні міфи не випадковий продукт свідомості, а закономірне втілення внутрішньої, не до кінця раціонально освоєної сутності культурно-історичних форм пізнання, які приховують у собі генетичні таємниці процесу навчання і виховання. З огляду на це, необхідно визнати, що головними завданнями деміфологізації українського та європейського освітнього простору є своєчасна діагностика міфологемного поля педагогічної діяльності, фаховий аналіз умов і особливостей сучасної педагогічної міфотворчості, напрацювання в освітній системі механізмів захисту від зовнішніх чинників міфологічного впливу поряд із використанням кращих освітніх технологій, які існують у світовій педагогічній практиці, вироблення вміння корегувати засоби міфологічного впливу і управляти ними, повноцінно використовувати позитивний дидактичний потенціал міфів і в разі потреби вивести педагогічну свідомість з міфологічних закутків буття на світлий шлях пізнання.

Література

1. Андрущенко В.П. Реальність освіти: проблеми деміфологізації / В.П. Андрущенко // Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю. – К.: Знання України, 2004. – С. 367–385.
2. Корсак К. Небезпека міфів для стратегічного планування освіти і науки в XXI столітті / К.Корсак // Рідна школа. – 2007. – №9 (932). – С. 44–46.
3. Кримський С. Ранкові роздуми: зб. ст. / Сергій Кримський. – К.: Майстерня Білецьких, 2009. – 120 с.
4. Лифшиц М. Мифология древняя и современная / Михаил Лифшиц. – М.: Искусство, 1980. – 582 с.
5. Лосев А.Ф. Миф. Число. Сущность / А.Ф. Лосев. – М.: Мысль, 1994. – 860 с.
6. Тюнников Ю.С. Педагогическая мифология: учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по пед. спец. /

Ю.С. Тюнников, М.А. Мазниченко. – М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2004. – 352 с.

7. Щукин В.Г. В мире чудесных упрощений (к феноменологии мифа) / В.Г. Щукин // Вопросы философии. – 1998. – №11. – С. 20–29.
8. Элиаде М. Мифы, сновидения, мистерии: пер. с англ. / Мирча Элиаде. – М.: REFL-book; К.: Ваклер, 1996. – 288 с.

Анотації

Сергій РИК

Педагогічна міфологія в українському освітньому просторі

У статті здійснено спробу визначення причин і джерел виникнення та функціонування міфологічних сюжетів в українському освітньо-педагогічному просторі; розглядається специфіка посилення впливу міфотворчості на педагогічну науку, освіту і практику в зв'язку з поглибленням євроінтеграційних процесів; підкреслюється значення деміфологізації вітчизняної та європейської освітніх систем.

Ключові слова: педагогічна міфологія, освітній простір, трансформація освіти, Болонський процес, євроінтеграція, деміфологізація освіти.

Сергей РЫК

Педагогическая мифология в украинском образовательном пространстве

В статье осуществляется попытка определения причин и источников возникновения и функционирования мифологических сюжетов в украинском образовательно-педагогическом пространстве; рассматривается специфика усиления влияния мифотворчества на педагогическую науку, образование и практику в связи с углублением евроинтеграционных процессов; подчёркивается значение демифологизации отечественной и европейской образовательных систем.

Ключевые слова: педагогическая мифология, образовательное пространство, трансформация образования, Болонский процесс, евроинтеграция, демифологизация образования.

Sergiy RYK

Pedagogical mythology in Ukrainian educational space

In this article is carried out the attempt of determination of reasons and sources of origin and functioning of mythological plots in Ukrainian educationally-pedagogical space; the specific of strengthening of influence of mythmaking on pedagogical science, education and practice in connection with deepening of eurointegration processes is examined; the value of demythologization of domestic and European educational systems is underlined.

Keywords: pedagogical mythology, educational space, transformation of education, Bologna process, eurointegration, demythologization of education.